

Marcin REBES

Uniwersytet Jagielloński

marcin.rebes@uj.edu.pl

SZWAJCARIA W EUROPIE

TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA I MODELE DEMOKRACJI BEZPOŚREDNIEJ Z PERSPEKTYWY FILOZOFICZNEJ

ABSTRACT **Switzerland in Europe: Cultural Identity and Models of Direct Democracy from a Philosophical Perspective**

The article examines the origins and transformation of direct democracy in Switzerland and discusses this problem against the wider background of strong connection of Switzerland to the tradition of both Germanic and Romance culture. The political system of direct democracy has grown out of the need to deal effectively with linguistic, cultural and identity conflicts within multicultural societal matrix. I aim at examining how – out of the original confederations and the subsequent differentiation of the cantons – the very idea of a federation emerged. More specifically, how the culture of compromise became the standard *modus operandi* in Switzerland. In philosophical terms, the tension between the freedom of the individual, the canton, and democracy, the federation, i.e. between the individual and the collective, plays a key role here. The article consists of two parts. First, I tackle the problem of the mechanism of community building along the lines of Swiss formula of “unity in diversity.” Secondly, I discuss how did the Swiss citizens internalise the idea of belonging to the community of the confederation established on the model of direct democracy.

Keywords: direct democracy, Switzerland, identity, freedom

Słowa kluczowe: demokracja bezpośrednia, Szwajcaria, tożsamość, wolność

WSTĘP

Konfederacja Szwajcarska jest silnie zakorzeniona w kulturze europejskiej. Wyrasta z niej, a jednocześnie, jak wskazuje fakt przyjęcia przez Szwajcarię modelu demokracji bezpośredniej, jest też od niej inna. Przypadek ten to dobry przykład wpływu kulturowego krajów ościennych przyczyniających się do powstania państwa, którego jedność oparta jest na trudnym kompromisie. W niniejszym artykule chciałbym pokazać to zróżnicowanie przez pryzmat jednego z kluczowych pojęć, którymi zajmuje się filozofia – wolności. Jest ona różnie rozumiana. Można ją pojmować jako samostanowienie, niezależność, niepodległość, ale również jako otwartość na kompromisy. Model demokracji funkcjonujący w Szwajcarii wydaje się z jednej strony bardziej zaawansowany od przyjętego w innych demokratycznych państwach w Europie, z drugiej zaś, biorąc pod uwagę udzielenie prawa wyborczego kobietom dopiero w roku 1971, może być uznawany za zapóźniony. Nie chodzi o to, aby skupiać się na pewnej ocenie przypadku Szwajcarii, ale o to, by przedstawić fenomen Szwajcarii z perspektywy filozoficznej, a konkretnie postawić pytanie o (1) **tożsamość kulturową i znaczenie w niej pojęcia wolności jednostki** oraz o (2) **model demokracji** na gruncie rozważań nad tożsamością i koniecznością kompromisu w państwie składającym się z różnych kultur i religii. Odpowiedź na te pytania ukaże nam Szwajcarię w Europie przez pryzmat wspólnych wyzwań, ale i różnic. Wskazanie odmienności pomoże nam lepiej zrozumieć, czym jest demokracja bezpośrednia w Szwajcarii i dlaczego model ten niekoniecznie jest możliwy do odwzorowania we współczesnych państwach Europy. Szwajcaria z jednej strony jest w Europie, jest osadzona w kulturze europejskiej, poprzez współpracę, ale i współzawodnictwo, z drugiej jest od niej odseparowana i stanowi wyjątek. Ukazanie procesu dochodzenia do świadomości politycznej pozwoli nam ukazać ten specyficzny charakter Szwajcarii.

TOŻSAMOŚĆ KULTUROWA. PRZYWIĄZANIE DO REGIONU

Tożsamość współczesna może mieć charakter polityczny lub kulturowy. Te różne aspekty tożsamości rozumie się zazwyczaj przez pryzmat przynależności do narodu, kantonu, społeczności, tzn. identyfikowania się z nimi poprzez utożsamianie się z pewnymi ideami, przekonaniami, wartościami, określoną aksjologią, normami i zwyczajami wpływającymi z tradycji, ale także wspólnymi celami. Istotne z perspektywy tożsamości są również język i wyobrażenie, obrazy i symbole, którymi żyją jej przedstawiciele. Niezmiennie trudno jest odnaleźć wspólną przestrzeń w społeczeństwach zróżnicowanych kulturowo, tzn. pod względem tradycji czy języka. Podejście filozoficzne do tożsamości jest zgoła odmienne, bo rozumiana jest ona przez pryzmat pytania o „ja” i „to, co inne”, a także o ich wzajemne powiązanie. Takie ujęcie tożsamości sięga do tradycji idealizmu niemieckiego, ale również do stawianego przez starożytnych filozofów, np. Arystotelesa, pytania, kim jest człowiek. Idealizm niemiecki zadaje także pytanie o tożsamość

narodową. Podstawy współczesnej tożsamości narodowej sięgają początków średnio-wieczna, jednak idee państw narodowych powstają dopiero w okresie oświecenia.

Szwajcaria swoją tożsamość opiera na tożsamości narodowej, ale wypracowywanej na gruncie kompromisu wynikającego ze zróżnicowania kulturowego. Jest to jednak w tym przypadku dość poważny problem, ponieważ Szwajcaria jako jeden z nielicznych krajów europejskich w ramach federacji nie odgranicza strefy wpływów frankońskich od germańskich. W pozostałych państwach ich granica jest granicą tych dwóch rodzin kultur. Szwajcaria łączy dwie istniejące obok siebie rodziny kultur germańskich oraz frankońskich, czy też, jak pisze Andrzej Porębski w artykule *Röstigraben – językowa fosa w poprzek Szwajcarii*¹, żywiołów. Granica między kulturą opartą na języku francuskim a posługującą się językiem niemieckim przebiega przez trzy kantony, tj. Berna, Fryburga i Valais. Obok nich występuje strefa włoskojęzyczna w kantonie Tessyn czy w Gryzonii, w których językami urzędowymi obok języka niemieckiego są również włoski i retoromański.

Jak powstawała wielokulturowa Szwajcaria? Szczególnym okresem, który przesądził o jej modelu wielokulturowym, jest czas od powołania Konfederacji Helweckiej w roku 1291 do uchwalenia konstytucji szwajcarskiej w 1848 roku².

Pierwsza data wiąże się z podpisaniem 1 sierpnia 1291 roku przez trzy kantony leśne, czyli Uri, Schwyz i Unterwalden, traktatu, którego celem była obrona przed Habsburgami i ich polityką opartą na ekspansji terytorialnej³. W tej walce kantonom nie chodziło o uniezależnienie się od cesarza, lecz od feudałów i bycie bezpośrednio zależnym od cesarza. Dawało to ogromną autonomię tym kantonom. Posiadały one własną pieczęć i flagę. Kluczową rolę odegrała tu konfrontacja wojsk żołnierzy habsburskich z piechotą Konfederacji, która miała miejsce w roku 1315 na wzgórzu Morgarten w kantonie Zug⁴. Zwycięstwo Konfederacji spowodowało, że stała się ona atrakcyjna dla kolejnych kantonów, które zaczęły do niej przystępować. Pierwszym była Lucerna w roku 1332⁵, a kilka lat później dołączyły miasta takie jak Zurych (1351)⁶ i Glarus (1352)⁷. W roku 1353 w wyniku podbojów do Konfederacji przystąpiło Berno⁸. W obrębie Konfederacji pojawił się więc nowy kanton, w którym używano wprawdzie języka germańskiego, ale ze względu na sąsiedztwo i związane z nim kontakty otwierał się na kulturę języka francuskiego (burgundzkiego).

W następnych latach zwycięstwa w bitwie pod Sempach (1386), a potem pod Näfels (1388)⁹ stanowiły kolejny etap na drodze do uniezależnienia się Konfederacji od

¹ A. Porębski, *Röstigraben – językowa fosa w poprzek Szwajcarii*, „Politeja” 2019, t. 16, nr 1(58), s. 173-188.

² W. Linder, *Demokracja Szwajcarska*, przeł. Z. Pucek, Rzeszów 1996, s. 76.

³ J. Wójtowicz, *Historia Szwajcarii*, Warszawa 1989, s. 44; A. Porębski, *Röstigraben...*, s. 176.

⁴ J. Wójtowicz, *Historia...*, s. 46.

⁵ *Tamże*, s. 47.

⁶ *Tamże*, s. 48.

⁷ *Tamże*.

⁸ *Tamże*.

⁹ *Tamże*, s. 49.

Habsburgów. W roku 1393 osiem kantonów podpisało traktat w sprawie zasad prowadzenia wojen. W 1402 roku Konfederacja rozpoczęła ekspansję na południe, aby zdobyć dostęp do przełęczy Gottharda. W jej wyniku przyłączona została Leventina, pierwsze włoskojęzyczne terytorium. Następnie dołączano do niej kolejne terytoria, które złożyły się na kanton Tessyn. Trzeba tutaj podkreślić, że w kulturze włoskiej powstały wówczas idee ustroju, który ograniczyłby wpływ papieża i biskupów. Nie są one znaczące, jednak powodują pewien ferment, który w czasie reformacji będzie miał duże znaczenie.

Berno powoli, ale konsekwentnie wywierało wpływ na inne miasta, znajdujące się na zachód, takie jak: Biel, Solura, Fryburg i Neuchâtel. W czasie wojny burgundzkiej rozpoczętej w roku 1474 Szwajcarzy zdobyli nowe tereny francuskojęzyczne¹⁰. Będzie miało to dalsze konsekwencje w tworzeniu się zróżnicowania językowego i kulturowego Konfederacji. W roku 1481 do Konfederacji dołączył dwujęzyczny Fryburg, w którym próbowano zniechęcić miejscową ludność do posługiwania się językiem francuskim, co jednak się nie udało.

Szwajcaria nie tylko walczyła przeciwko Habsburgom, ale zdobywała nowe tereny francuskojęzyczne, w których *de facto* posługiwano się dialektem franko-prowansalskim. W 1453 roku, a potem w 1521 roku Szwajcaria podpisała przymierze z Francją, w wyniku którego przez kolejne wieki, bo aż do roku 1777, Szwajcarzy wstępowali do armii francuskiej¹¹. W okresie pomiędzy pierwszym a drugim przymierzem pojawił się konflikt między Szwajcarią wspierającą księcia Mediolanu a wojskami francusko-weneckimi, w wyniku którego doszło w roku 1513 do bitwy pod Novarą. Wojska szwajcarskie odniosły zwycięstwo, ale dwa lata później część kantonów zgodziła się opuścić Lombardię za opłatą, a druga część walczyła dalej, aż w bitwie pod Marignano (1515) poniosła klęskę. Porażka ta zakończyła tendencje mocarstwowe Szwajcarii, które już nigdy nie powróciły¹².

Już w pierwszej fazie kształtowania się Konfederacji, czyli od walki przeciwko dominacji Habsburgów aż po ekspansję terytorialną zakończoną pod Marignano, istniało poważne zróżnicowanie językowe i kulturowe poszczególnych kantonów. W odróżnieniu od tworzących się innych państw w Europie Szwajcaria, podbijając nowe terytory i włączając je do Konfederacji, doprowadziła – mimo zachowania ich odrębności, specyfiki – do symbiozy kultury niemieckiej, tworzącej pierwsze zręby państwowości Szwajcarii, z kulturą burgońską czy włoską. Będąc w Konfederacji, poszczególne kantony zachowały odrębność językową i kulturową.

Problemy kulturowe zaczęły się zmniejszać w okresie reformacji. Szwajcarzy coraz bardziej oddalali się od kultury niemieckiej, a coraz bliżej im było do kultury frankofońskiej. Właśnie po bitwie pod Marignano Huldrych Zwingli sprzeciwił się zaciągowi do wojska. Bardziej niż Marcin Luter wykorzystywał religię do celów państwowych i politycznych. Jego wizja państwa była bardziej zbliżona do postrzegania ojczyzny przez starożytnych Rzymian i Greków. Pojęcie „patria” odgrywało u niego ważną rolę. Zwingli odwoływał się do myśli humanistycznej. Niektóre miasta, jak na przykład Berno,

¹⁰ A. Porębski, *Röstigraben...*, s. 178.

¹¹ J. Wójtowicz, *Historia...*, s. 6; W. Linder, *Demokracja...*, s. 72.

¹² J. Wójtowicz, *Historia...*, s. 38.

w czasie reformacji przyłączyły się do Konfederacji, co stało się zarzewiem sporu o dominację tworzącego się nowego Kościoła nad Kościołem katolickim. Zdobywanie w miastach i gminach swoich zwolenników wśród przedstawicieli Kościołów doprowadziło początkowo do wypierania ich przeciwników z kantonu. Huldrych Zwingli, sprzeciwiając się zaciągowi do wojsk walczących w imieniu papieża, nie opuścił Kościoła katolickiego. Był on nawet nadal przedstawicielem Kościoła na poziomie gminy. Wykorzystując swoją pozycję w radzie gminy, także po odejściu z Kościoła wciąż piastował tę funkcję.

W Bernie w roku 1528 zorganizowano teologiczną debatę, mającą na celu wzmocnienie nowej nauki¹³. Stało się to wówczas, gdy jej zwolennicy zdobyli w wyborach większość. Przyjęcie nowej wiary było wynikiem umacniania się pozycji przedstawicieli Kościoła reformowanego podczas wyborów lokalnych. Ze wspomnianej debaty wyłączono katolików. Powiązanie religii z życiem społecznym odgrywało bardzo ważną rolę. Obok Berna także inne kantony, jak Glarus, Sankt Gallen czy Biel, przyłączyły się do nowego ruchu, tworząc związek nazwany Christliches Burgrecht. W opozycji do niego wśród katolików powstał Christliche Vereinigung¹⁴, nad którym władzę sprawował arcyksiążę Ferdynand Austriacki. Chęć dominacji Zwingliego nad kantonami opowiadającymi się po stronie katolików oraz okręgami mieszanymi, a także podporządkowanie Związku Szwajcarskiego zwolennikom Zwingliego w Zurychu i Bernie doprowadziły do poważnych problemów, które zagroziły pokojowi na terenie Szwajcarii. Zwingli wywierał silną presję na podległe mu tereny, aby doprowadzić do blokady handlowej z kantonami katolickimi. Z embarga narzuconego kantonom katolickim uchyliło się miasto Berno, wcześniej powiązane ideowo z Zurychem. Kantony te zmuszone były do podjęcia walki o własną egzystencję. Wojska katolickie zwyciężyły armię Zurychu. Podczas walk Zwingli zginął. Nastąpiło podpisanie drugiego traktatu pokojowego w Kappel. W jego wyniku pozostawiono podejmowanie decyzji o przyjmowaniu wiary poszczególnym kantonom, a w przypadku kantonów mieszanych – parafianom¹⁵.

Poglądy Huldrycha Zwingliego odbiegały daleko od poglądów Marcina Lutra i jego odmiany protestantyzmu. Jak na ironię, rozłam w Kościele katolickim i toczący się spór między nim a Kościołem protestanckim (luteranckim) spowodowały, że mimo wcześniejszej wrogości w kantonach francusko- i niemieckojęzycznych doszło do procesu pojednawczego. Jego wynikiem był kompromis i zachowanie wpływów Kościołów w poszczególnych kantonach czy gminach.

Po drugiej fazie, obserwowanej w dobie reformacji, następuje kolejna – okres wzrostu znaczenia Francji. W XVII wieku ta tendencja przeniosła się na grunt szwajcarski. Potęga Francji, a także służba Szwajcarów w armii francuskiej sprawiły, że w tym czasie Szwajcarzy byli pod dużym wpływem Francji i kultury francuskiej. Będzie miało to konsekwencje również w sporze o model państwa federalnego.

Tożsamość kulturowa Szwajcarii powstała w czasie, gdy w pozostałych państwach, jak np. we Francji, kształtowała się nowa tożsamość – narodowa. W przededniu rewolucji

¹³ H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3, przeł. J. Piesiewicz, Warszawa 1986, s. 63.

¹⁴ *Tamże*.

¹⁵ W. Linder, *Demokracja...*, s. 48.

francuskiej dokonała się zmiana w myśleniu o państwie. Nie było to państwo, którego tożsamość związana była z przynależnością do monarchy, lecz wynikała z przywiązania do realizacji wspólnych celów i kultywowania tradycji kulturowej czy jedności języka. Sięgając w przeszłość, to właśnie Federacja Szwajcarska kształtowała się poprzez odrzucenie władzy monarszej już w okresie średniowiecza. Chęć posiadania autonomii odgrywała ważną rolę także w XVI wieku w czasie reformacji, co przyczyniło się do tego, że Szwajcaria postrzegana była jako miejsce rozwijania się myśli kalwińskiej. Walka o niepodległość z Habsburgami i autonomia względem papieża stały się załącznikiem tożsamości we wczesnym etapie rozwoju państwa na gruncie silnego przywiązania do tradycji regionu. Szwajcaria stała się enklawą, do której mogli odwoływać się twórcy tożsamości narodowej z przełomu XVIII i XIX wieku. To początkowe doświadczenie wolności jako suwerenności wraz z rozwojem humanizmu sprawiło, że Federacja Szwajcarska przyjmująca kolejne regiony wzmocniła swoją pozycję na arenie międzynarodowej i stała się państwem neutralnym od roku 1815. Rozwinięte stosunkowo wcześnie idee państwa federacyjnego wyrosłe z tradycji wolnościowej miały bardzo duży wpływ na przyjmowany później model demokracji. Ciekawym przykładem sporu wokół modelu demokracji opartej na wolności jednostki i możliwości ingerencji państwa w jej życie jest polemika Benjamina Constanta de Rebecque z tezami starszego od niego Jana Jakuba Rousseau. Polemika ta była jednostronna, ponieważ Benjamin Constant poddawał krytyce poglądy Rousseau, gdy ten już zmarł. Czas ich życia przypadał na XVIII i XIX wiek. Jan Jakub Rousseau urodził się w Genewie w 1712 roku. Genewa przystąpiła do Szwajcarii prawie wiek później, tj. w roku 1815. Benjamin Constant natomiast urodził się w Lozannie w roku 1767. Miasto to obecnie jest stolicą kantonu Vaud, który przystąpił do Konfederacji w roku 1803, czyli jeszcze za życia Benjamina Constanta de Rebecque.

Ta polemika ukazuje istotę problemu z modelem demokracji w czasie kształtowania się systemu demokratycznego w Szwajcarii. Proces ten trwał parę wieków, lecz szczególnym momentem był rok 1831, w którym zrezygnowano z modelu reprezentacyjnego. Duży wpływ na ogólny model Federacji miały formy demokracji w niektórych kantonach. Model demokracji bezpośredniej można było znaleźć w kantonach, w których zbiorowy głos jednostek przeważał nad władzą ich reprezentantów. Władza miała przejść od elit do ludu. Inicjatywa z lat 30. XIX wieku doprowadziła do uchwalenia Konstytucji Federalnej w roku 1848, w której pojawiły się instytucje referendum oraz inicjatywy ludowej. Dotyczyły one jednak rewizji prowadzonej przez państwo polityki. W konstytucji dopuszczono także włączenie się obywateli w tworzenie prawa. Pod koniec wieku XIX prawo dawało możliwość bezpośredniego głosowania przez obywateli.

Kluczową rolę w Szwajcarii odgrywa tożsamość lokalna; przywiązanie do kantonu, do tradycji, kultury, a jednocześnie języka, który stanowi spoiwo łączące regionalizm z tradycją europejską, np. francuską, niemiecką czy włoską. Ten fenomen sprawia, że przywiązanie do mikroożczyzny może iść w parze z silnym przywiązaniem do wspólnych wartości europejskich. Kluczową rolę odgrywa tu pojęcie wolności. Możemy skoncentrować się na dwóch przedstawicielach oświecenia, którzy urodzili się na terenie dzisiejszej Szwajcarii i mieli wpływ na losy innych państw, między innymi Francji. Byli to Benjamin Constant de Rebecque i Jan Jakub Rousseau. Obaj ci myśliciele

urodzeni na terenach należących dzisiaj do kantonów szwajcarskich koncentrowali się na wolności i przyczynili się w znacznym stopniu do rozwoju demokracji we Francji.

Konfederacja szwajcarska powstawała, o czym mówiliśmy wcześniej, gdy jeszcze nie było państw narodowych, a jedynie te skupione wokół monarchy. Państwa narodowe w Europie zaczęły wyłaniać się w okresie rewolucji francuskiej. W tym samym czasie Szwajcaria budowała nową tożsamość, ale i nowy system polityczny, który z jednej strony opierał się na wcześniejszej tożsamości odnoszącej się do przywiązania do kantonów, z drugiej zaś na nowych ideach oświeceniowych – tu szczególnie aktywność wykazywały kantony francuskojęzyczne. Tożsamość kulturowa w obrębie federacji nie oznacza jednoci języka i historii w potocznym tego słowa znaczeniu, ale ich różnorodność w obszarze języków i historii przyłączania się kolejnych kantonów. Właśnie ten spór wokół idei oświeceniowej ukazuje wspomniana wcześniej krytyka Jana Jakuba Rousseau przez Benjamina Constanta de Rebecque. Obaj myśliciele dopełniają ideę wiążącą Szwajcarów, którą jest niepodległość, stosunek do wolności. To kluczowe pojęcie myśli oświeceniowej odgrywa bardzo ważną rolę we współczesnej kulturze europejskiej. Pierwsze idee niepodległości, czyli niezależności od Habsburgów, dzięki dołączeniu kolejnych kantonów, kultur i języków, przekształciły się w samostanowienie rozumiane jako wiara w możliwość odpowiedzialnego działania jednostki. Ze zmiany znaczenia i sensu wolności wyłania się tożsamość Szwajcarii.

Benjamin Constant na przełomie XVIII i XIX wieku uważał, że wolności nie można traktować tak, jak robili to jakobini, czyli uznawać prymatu wspólnoty nad jednostką, ponieważ jednostka posiada wolność. Jak stwierdza Adam Bosiacki we wstępie do książki *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych: Głoszony przez Constanta liberalizm jest określany jako integralny. Ma wymiar gwarancji wolności, prymatu jednostki nad władzą i związanego z tym wolnościowego charakteru całego ludzkiego życia. Jest przeciwny ograniczaniu wolności człowieka przez jakiegokolwiek formy władzy państwowej, jak też kolektywizmu, którego ograniczeniu poddawane były i są różne aspekty podmiotowych dążeń i działań człowieka, choćby bez ciał pośredniczących, typowych – zdaniem autora – dla współczesnej ludzkiej koncepcji wolności*¹⁶. Kluczowym pojęciem dla myśli liberalnej Benjamina Constanta była wolność jednostki, której nie można zastąpić przez decyzje na szczeblu państwowym. Obywatel sam powinien podejmować decyzje, nawet w zakresie państwa. Oznacza to ni mniej, ni więcej, że Benjamin Constant de Rebecque opowiadał się za demokracją bezpośrednią. Odrzucał możliwość scedowania decyzji dotyczących państwa na reprezentantów. Kluczową rolę odgrywała partycypacja w sprawowaniu rządów.

Myśl liberalna przyświeca Szwajcarom, co ma także związek z wyznawaną religią, dla której wartością podstawową jest wolność jednostki. Benjamin Constant pochodził z rodziny, która wyznawała kalwinizm. Urodził się w późniejszym kantonie szwajcarskim, w którym mówiono po francusku i kultywowano francuską kulturę. Utożsamiał się bardziej z kulturą i polityką francuską, co nie przeszkadzało mu być Szwajcarem.

¹⁶ B. Constant, *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, red. i wstęp A. Bosiacki, przeł. W. Niemojowski, Warszawa 2016, s. 7.

Potrafił pogodzić swoje pochodzenie z ówczesnych przyłączających się do Konfederacji kantonów z poświęceniem się polityce francuskiej. Łączył przywiązanie do kultury francuskiej zbudowanej na państwie narodowym, kształtującym się w dobie rewolucji francuskiej, ze szwajcarskim przekonaniem o konieczności respektowania wolności kantonowej, gminnej czy osobistej. W przededniu wybuchu rewolucji silne wpływy w Konfederacji nurtów liberalnych, jak i socjalistycznych (te będą miały większy wpływ w późniejszym okresie), a także odrzucenie zwierzchności Habsburgów, większa niezależność od władzy papieża i biskupów sprawiły, że szwajcarski model państwa opierał się na uwzględnieniu woli nie tylko reprezentantów, ale i woli jednostki. Przekonanie o tym, że człowiek potrafi kierować się dobrem ogółu, pożytkiem innych, spowodowało, że powoli kielkowała w świadomości Szwajcarów myśl o konieczności przekazania większej władzy jednostkom, gminom, kantonom. Wynika ona nie tyle z dywagacji, co z praktyki, polegającej na łączeniu w jedną całość różnych kantonów o odmiennych tradycjach, kulturach, religiach, o innej wrażliwości. Demokracja czy jakakolwiek forma sprawowania władzy nie może ograniczać wolności jednostki, podobnie jak gminy czy kantony. Decyzje muszą być zaakceptowane przez „wszystkich”, dopiero wówczas będą mieć moc obowiązującą. Zanim Szwajcarzy oficjalnie, powoli, ale zdecydowanie, będą popierać ten model, wynikający z ich doświadczenia, powstanie ich konstytucja w roku 1848, która wprowadzić nie zawierała jeszcze wszystkich mechanizmów referendalnych, to jednak dała możliwość kontroli poprzez głos ludu.

W XIX wieku zmiany ustrojowe doprowadziły do realizacji początkowych postulatów dotyczących demokracji, w której w najbardziej możliwy sposób naród bezpośrednio wpływał na politykę państwa. Był to także czas, w którym umacniał się federalizm w nowych i starych kantonach oraz model demokracji bezpośredniej¹⁷.

Naród sprawuje nie tylko władzę poprzez wybór swoich reprezentantów, ale również poprzez referenda, bezpośrednio podejmowane decyzje i kontrolę decyzji parlamentu. W Szwajcarii są dwa rodzaje referendów: referendum obowiązkowe, które dotyczy spraw związanych z konstytucją, oraz referendum fakultatywne, które dotyczy najistotniejszych ustaw. Pozostałe kwestie o mniejszej wadze należą do kompetencji parlamentu czy rady federalnej.

W istocie oznacza to pewien podział decyzyjności: decyzje co do najistotniejszych spraw podejmuje naród w referendum, potem parlament na poziomie ustaw oraz rząd w sprawie wykonywania pewnych rozporządzeń. Ten podział pokazuje, jak ważne w tym okresie jest zagadnienie wolności. Ta myśl oświeceniowa sprowadza się również do tego, że kluczowym problemem staje się napięcie między wolnością jednostki a wolnością ogółu. Problem ten najlepiej obrazuje polemika Benjamina Constanta z Rousseau. Jak twierdzi autor wstępu do *O monarchii konstytucyjnej i rękopismach publicznych* Adam Bosiacki, Rousseau był uznawany za twórcę nowoczesnego kolektywizmu i w szczególności zasady suwerenności ludu¹⁸, Constant natomiast skoncentrował się na wolności jednostki i tym, że żadne prawo nie może jej naruszyć.

¹⁷ W. Linder, *Demokracja...*, s. 41.

¹⁸ A. Bosiacki, *Wstęp*, [w:] B. Constant, *O monarchii...*, s. 27.

Polemika wobec Rousseau stanowi też w istocie najbardziej znany tekst Constanta. *O wolności starożytnych w porównaniu z wolnością współczesnych* jest manifestem gwarancji liberalnej koncepcji wolności przeciw wolności kolektywnej. Myśliciel uważał, że podczas rewolucji nieodróżnianie obu rodzajów wolności stało się źródłem wielu nieszczęść. Wolność starożytnych miała charakter ogólny i materialny. Pisał: *Polegała na kolektywnym, lecz bezpośrednim sprawowaniu wielu części całej władzy, na publicznym obradowaniu w sprawach wojny i pokoju, na zawieraniu przymierzy z cudzoziemcami, uchwalaniu praw, ferowaniu wyroków, badaniu rachunków, rozporządzeń i poczynaniach urzędników, stawianiu ich przed całym narodem, oskarżaniu ich, skazywaniu lub uwalnianiu od winy; jednocześnie jednak nazywając to wolnością, starożytni uznawali jako rzecz całkowicie do pogodzenia z ową wolnością kolektywną zupełne podporządkowanie jednostki władzy ogółu*¹⁹. W myśli tej pojawia się pewien intelektualny rozdzwiek między wolnością jednostki i wolnością kolektywną. Z kolei autor *Wstępu* zaznaczał: *Jak wskazano, jest to celna charakterystyka oświeceniowej koncepcji suwerenności ludu bez żadnych ograniczeń, która w kolektywizmie explicite wolność ogranicza*²⁰. W okresie oświecenia wolność jednostki przeważała nad wolnością narodu. Odwołując się do dzieła poprzedzającego ukazanie się *O wolności starożytnej*, czyli do *Zasady polityki*²¹, można dostrzec rozdzwiek między wolnością jednostki i gwarancjami publicznymi. Benjamin Constant dostrzegał w tym rozdzwieku dylemat liberalizmu i szukał złotego środka między wolnością jednostki i kompetencjami władzy, która kierując państwem, powinna nieustannie brać pod uwagę wolę ludu, w tym także wolę jednostki.

Kluczową rolę w kulturze szwajcarskiej odgrywa kartezjanizm z jego nastawieniem na człowieka. Jednym z głosicieli poglądów kartezjańskich był Jean-Pierre de Crousaz. Filozofia kartezjańska jest ważna dla idei demokracji bezpośredniej, dlatego że od niej rozpoczyna się myśl skoncentrowana na podmiocie. Z pytania o podmiot i jego możliwość poznania prawdy wyłania się sfera myślenia i sfera bytów rozciągłych. Wątpienie w istnienie bytów rozciągłych nie oznacza, że wątpimy w ich przedstawienie na poziomie myślenia. Proces kogitacji daje człowiekowi wolność, ale i zmusza do odnajdywania siebie wśród tego, co go otacza i co mu się przedstawia. To nie świat obiektywny, ale świat subiektywny jest dla „ja”, jego myślenia, najbardziej wiarygodny. Dzięki niemu w wiekach późniejszych pytanie o tożsamość „ja” stanie się pytaniem o stosunek do świata. Z perspektywy politycznej, ale i kulturowej to wydarzenie, które będzie oznaczać, że człowiek, obywatel nie jest biernym uczestnikiem, ale powinien czynnie brać udział w sprawowaniu władzy, opierając się na własnej ocenie sytuacji. Człowiek jest zdolny do podejmowania decyzji, także politycznych. Dzięki Kartezjuszowi pojawia się

¹⁹ *Tamże*, s. 27-28.

²⁰ *Tamże*, s. 28.

²¹ Dzieło Benjamina Constanta zatytułowane *Zasada polityki* powstało w roku 1806, natomiast opublikowane zostało dopiero w roku 1815, tj. 4 lata przed inną jego pracą *O wolności starożytnej*. Już w *Zasadach polityki* przedstawia swoje poglądy dotyczące polityki i dylematów powstałych w jej obrębie; zob. B. Constant, *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów (wersja z lat 1806–1810)*, przeł. A. Dwulit, Warszawa 2008.

„metodyczna” wiara w człowieka i jego możliwość podejmowania właściwych decyzji. Władca nie jest pomazańcem Bożym, lecz reprezentantem ludu.

Oprócz stwierdzenia *cogito ergo sum* również kwestie związane z pojęciem władzy jako reprezentacji m.in. u Johna Locke’a²² czy Jana Jakuba Rousseau²³ odegrały ważną rolę. Do tych koncepcja filozoficznych należy zaliczyć również koncepcję wolności, która już od wielu wieków towarzyszyła kulturze Szwajcarów. Walka z Habsburgami o niezależność, samostanowienie i budowanie państwa federacyjnego była jedną z form rozumienia wolności. Kolejną formą wolności stała się w pewnym sensie spontaniczność, rozumiana jako wiara w człowieka i jego wewnętrzną zdolność do kształtowania państwa poprzez proponowanie różnych inicjatyw ustawodawczych na poziomie gmin, kantonów czy federalnym.

W XIX wieku Szwajcaria tworzyła system demokracji bezpośredniej. Powstała ona w wyniku podziału w społeczeństwie oraz silnej pozycji parlamentu. Dlatego ludność domagała się wprowadzenia mechanizmu referendum, jakie odbywały się na poziomie kantonów. W roku 1874 zapoczątkowano fakultatywne referendum tworzące prawo na poziomie federalnym, a w 1891 roku pojawiła się inicjatywa ludowa w sprawie częściowej zmiany konstytucji. Miała ona w ten sposób doprowadzić do zbliżenia społeczeństwa i podziału odpowiedzialności politycznej na parlament i na społeczeństwo w zakresie lokalnym. Wprowadzono referendum fakultatywne i ustawodawcze. Władza sprawowana była przez reprezentantów, ale przeprowadzano także referenda, które włączały w system decyzyjny kantony i społeczności lokalne. Kluczowym elementem jest tutaj kwestia tożsamości, która wypływa bardziej z przynależności do kantonu, do kultury lokalnej, niż do samej Federacji.

MODELE DEMOKRACJI Z PERSPEKTYWY FILOZOFICZNEJ

Znaczenie utożsamiania się obywateli ze społecznością, jak i przywiązanie do kompromisu są kluczowymi kwestiami, o których pisał Jan Jakub Rousseau w swojej *Umowie społecznej*. Dzięki niej widzimy lepiej, czym jest współczesna demokracja deliberatywna. David Held w dziele *Modele Demokracji*, ukazując, na czym polega różnica między „wołą powszechną” a „wołą wszystkich” u Jana Jakuba Rousseau, stwierdzał: *tylko publiczne osiągnięte porozumienie może autentycznie zobowiązywać obywateli do przestrzegania systemów praw i regulacji, wtedy bowiem są to prawa, które obywatele owi sobie obrali, mając na uwadze dobro ogółu*²⁴. Jan Jakub Rousseau we wspomnianej wyżej książce podkreślał, że posłowie nie są przedstawicielami, lecz wysłaniami ludu. Rousseau odwoływał się do demokracji ateńskiej, do republiki rzymskiej, ale także do jej krytyki autorstwa Niccolò Machiavellego. W demokracji ateńskiej kluczową rolę odgrywała dyskusja nad państwem-miastem, w której brali udział obywatele. Także żyjący w XIII

²² J. Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, przeł. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 338.

²³ J.J. Rousseau, *Umowa społeczna*, przeł. A. Peretiatkowicz, Kęty 2002.

²⁴ D. Held, *Modele demokracji*, przeł. W. Nowicki, Kraków 2010, s. 60.

wieku Marsyliusz z Padwy w traktacie *Obrona pokoju*²⁵ sprzeciwiał się wyższości władzy papieża i kardynałów nad władzą świecką. Uczony ten twierdził, że władza spoczywa w rękach ludu poprzez wybór jego przedstawicieli lub zgromadzenie obywateli. Demokracja była w tym czasie uważana za ustrój niestabilny, ponieważ wola partykularna obywateli niekoniecznie prowadziła do dobra ogółu.

Demokrację można rozumieć różnie, dostrzegać w ich ujmowaniu poważne różnice. Także w sensie czasowym pojęcie demokracji zmieniało znaczenie, np. Kant spostrzegałby perspektywę dzisiejszych państw, mających ustrój demokratyczny, bardziej przez pryzmat idei republikańskiej, władzy prawa niż władzy ludu. Jednym z rodzajów demokracji jest demokracja bezpośrednia. Dobrym przykładem jest Szwajcaria na początku drogi w kierunku demokracji bezpośredniej poprzez sprawowanie kontroli nad władzą na poziomie gminy, kantonu oraz nad parlamentem poprzez formy pośrednie aż do demokracji, która daje możliwość nie tylko kontroli, ale tworzenia prawa i życia społecznego oraz politycznego poprzez inicjatywy obywatelskie.

Duży wpływ na tworzenie się idei demokracji bezpośredniej ma okres oświecenia i myśl liberalna, która dominowała na uniwersytetach. Co ciekawe, uniwersytety powstawały na poziomie kantonalnym, lecz nie federalnym. Powrót do renesansu, do humanizmu odgrywał ważną rolę. Nie tylko nie można zapomnieć o ideach humanizmu, ale o tym, że w kulturze europejskiej zaczynała się nowa epoka, w której władca był uważany już nie za pomazańca Bożego, lecz za reprezentanta ludu. Ludność Szwajcarii, która musiała się zmierzyć z wpływami Habsburgów, doświadczyła tego, co to znaczy być państwem suwerennym, a jednocześnie opartym na idei federacji.

Gdy do federacji dołączyły kolejne kraje związkowe, gdy na kongresie wiedeńskim Szwajcaria przyjęła neutralność, znane były już dzieła Immanuela Kanta. Jedno z nich zasługuje na szczególną w tym kontekście uwagę, a mianowicie traktat *O wiecznym pokoju* z 1795 roku, w którym Kant rozważa ideę republikańską²⁶, federacji²⁷ oraz idee gościnności, bez których trudno by było wyobrazić sobie dzisiejszą Unię Europejską²⁸. Kant przedstawia warunki, jakie muszą być spełnione, aby mógł zaistnieć pokój na świecie. W pewnym sensie robi to z perspektywy państwa opartego na idei republikańskiej, której podstawą jest prawo, a także tworzenia zrzeszeń na wzór federacji. To w ich ramach możliwe jest tworzenie organizacji międzynarodowych, które będą rozstrzygać kwestie sporne. Obok tych idei, które wcześniej podejmowali Johann Gottfried Herder czy Rousseau, później Johann Gottlieb Fichte, kluczowe staje się również zagadnienie tożsamości czy koncentrowanie się na pojęciu narodu. Tworzące się w przestrzeni niemieckojęzycznej pojęcie narodu jest stosunkowo obce Szwajcarom. Jego znaczenie ma w Szwajcarii charakter bardziej regionalny, lokalny, dotyczy tożsamości, która opiera się na poziomie kultury języka i tradycji. W tym czasie ludność mieszkająca w kantonach zaczyna się interesować nie tylko problemem tożsamości i narodu, ale także i kwestiami

²⁵ Por. tamże, s. 47; Marsyliusz z Padwy, *Obrona pokoju*, przeł. W. Seńko, Kęty 2006.

²⁶ I. Kant, *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, wstęp K. Bal, przeł. F. Przybylak, Wrocław 1995, s. 38.

²⁷ Tamże, s. 44.

²⁸ Tamże, s. 47.

społecznymi i rewolucją francuską. W dobie rewolucji francuskiej osobą, która próbuje ją zrozumieć, jest w przestrzeni niemieckiej Georg Wilhelm Friedrich Hegel, który pisze w tym czasie *Fenomenologię ducha*²⁹. Dostrzega on mechanizm, jaki kieruje światem. Wydarzenia rewolucji francuskiej stanowią jedynie pewien element dochodzenia do ducha absolutnego. Hegel przedstawia w swoim traktacie dziejowość, której celem jest połączenie się bytu z myśleniem, tego, co pomyślane z otaczającą rzeczywistością. Ukazuje się pewna dialektyczność polegająca na tym, że w dziejowości duch subiektywny i obiektywny zanika, aby stać się duchem absolutnym. To dochodzenie do ducha absolutnego oznacza także konstytuowanie się wolności. Hegel stwierdzał, że *tak jak substancją materii jest jej ciężar, tak substancją człowieka jest wolność*³⁰. Mimo iż Hegel był piewcą wolności, którą rozumiał jako *bycie u siebie w tym, co inne*, przedstawiał ją na gruncie konieczności. Duch ma nad materią przewagę, bo poprzez samoświadomość potrafi przekształcić konieczność w wolność. W demokracji bezpośredniej ważną rolę odgrywa nie tyle dialektyka, o której mówił Hegel, co raczej umiejętność wyakcentowania i utrzymania tego, co różne, inne, co nie niszczy naszej wolności. Myśli tej bliższe jest *cointidentia oppositorum*, dla której istniejąca różnica poglądów stanowi ważny element tożsamości.

Dla tworzącej się Szwajcarii utrzymanie status quo i wypracowanie kompromisu łączącego wszystkie kantony miało daleko idące znaczenie. Jednak tak przestrzeń niemieckojęzyczna, jak i francuskojęzyczna skoncentrowały się na idei wolności. O niej pisze Hegel i o nią chodzi w rewolucji francuskiej. Spór wokół prawa, wprowadzenie konstytucji w Szwajcarii jest próbą zrewolucjonizowania przestrzeni publicznej i politycznej na nowych współczesnych podstawach, jednak z uwzględnieniem problemów związanych z odrębnością na poziomie regionalnym, kantonalnym. Chodziło zatem również o to, aby ludności lokalnej przekazać możliwość decydowania.

Oprócz ośmiu kantonów w zgromadzeniu ludowym, a także dwóch republik (Gryzonia i Wallis) w Szwajcarii jeszcze w XIX wieku naród nie miał bezpośredniego wpływu na ustawodawstwo. Funkcjonował w nim system polityczny oparty na reprezentacji. Przedstawiciele narodu decydowali za naród na mocy faktu wybrania ich przez naród, co w praktyce oznaczało, że kluczową rolę odgrywała arystokracja. W latach 30. XIX wieku dzięki myśli liberalnej, m.in. wspomnianego już Benjamina Constanta de Rebecque, kluczowym problemem stało się przekazanie władzy narodowi, aby miał bezpośredni wpływ na politykę. Myśl liberalna bardziej opierała się na ideach wolności człowieka niż na urzeczywistnieniu idei demokratycznych. Bardziej wspierała dążenie do przywrócenia człowiekowi praw do własnej wolności niż budowanie społeczeństwa demokratycznego. Pod wpływem chłopstwa, radykałów i demokratów wywierano nacisk na liberałów, aby zostały wprowadzone w życie prawa ludowe. Stanowiły one przeciwwagę dla systemu reprezentacji. Jednak w latach 30. XIX wieku system ten nie był praktykowany. Ze względu na wysokie wymagania mechanizm ten nie działał skutecznie. Był raczej blokowany, a system polityczny opierał się przede wszystkim na reprezentacji.

²⁹ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia ducha*, przeł. Ś.F. Nowicki, Warszawa 2002, s. 596.

³⁰ G.W.F. Hegel, *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, przeł. J. Grabowski, A. Landman, Warszawa 1958, s. 26.

W połowie XIX wieku w kantonach, w których wcześniej obywatele mogli już doświadczyć współdecydowania za swój region, pojawiła się inicjatywa fakultatywnego i obowiązkowego referendum. Ta inicjatywa stała w opozycji do stanowiska obozu liberalnego.

Już dekadę później niektóre kantony z coraz większą determinacją zaczęły domagać się wprowadzenia fakultatywnego i obowiązkowego referendum ustawodawczego i inicjatywy ludowej. Ten nowy mechanizm wynikał nie tylko z powodów ideowych, ale także, a może przede wszystkim z walki lewicowych radykałów i partii demokratycznej oraz socjalistów z liberałami, mających silną pozycję w parlamencie. Pomysł wprowadzenia demokracji bezpośredniej miał również na celu doprowadzić do złagodzenia problemów społecznych.

Zróżnicowanie kulturowe w czasie tworzenia się podwalin pod nowy system polityczny pokazywało poważne rozwarstwienie w obrębie Konfederacji. W kantonach niemieckojęzycznych inicjatywa referendalna była silnie zakorzeniona w zgromadzeniach ludowych, w kantonach francusko- czy włoskojęzycznych opierała się na francuskiej myśli oświeceniowej, czy raczej na myśli skupionej wokół rewolucji francuskiej, m.in. Jana Jakuba Rousseau. Referendum konstytucyjne wprowadziły w życie w latach 60. XIX wieku kantony niemieckojęzyczne, francuskie natomiast pod koniec lat 70. Nie inaczej było z inicjatywą ustawodawczą, która pojawiła się o dekadę później. W tym kontekście widzimy lepiej spór wokół idei wolności i demokratyzacji państwa, który toczył Benjamin Constant z myślą Jana Jakuba Rousseau. Rousseau był zwolennikiem niezależnego państwa i demokracji, a Benjamin Constant, przedstawiciel myśli liberalnej, opowiadał się za urzeczywistnieniem idei wolności jednostki wobec ogółu, kantonu czy państwa. Wiąże ich obu natomiast sposób odnoszenia się do tradycji francuskiej.

Szwajcaria jest krajem, który musiał porzucić myślenie o monokulturowym społeczeństwie i państwie, w którym mówi się w jednym języku. Jest ona w pewnym sensie wielokulturowym, czyli „sztucznym” narodem. Jego siła wypływa z konieczności łączenia się w federacje, szukania kompromisu mimo istniejących silnych różnic, co miało miejsce w przeszłości, a także z politycznej woli budowania społeczeństwa wielokulturowego wśród zróżnicowanych kultur, religii etc. Jedność Szwajcarii nie wynika z niwelacji czy wręcz absorpcji różnic, ale właśnie z ich uwypuklenia. W sensie filozoficznym problem ten jest sporem mającym długą tradycję. Początkowo występował jako relacja części do całości. Demokracja bezpośrednia wzmacnia podziały, ale i pozwala doprowadzić do kompromisu strony sporu diametralnie się różniące. Temu ma służyć władza, która polega na odrzuceniu podziału władzy Monteskiusza; władza ustawodawcza i wykonawcza spoczywa na parlamencie, a także na narodzie, który dokonuje wyboru w referendach. Jak pamiętamy, trójpodział władzy był odrzucany także przez Benjamina Constantina, który domagał się jeszcze władzy króla. Jego liberalne podejście koncentrowało się na wolności jednostki, ale także na zachowaniu istniejącej władzy monarchy. W modelu szwajcarskim akcent pada na wybór ludu i parlamentu, które kontrolują działania rządu. Cechą modelu jest umacnianie różnic kulturowych, integracji różnych wyznań i poglądów bez niszczenia ich tożsamości.

Demokracja może mieć różny charakter. Może być demokracją pośrednią, w której obywatele wybierają swoich przedstawicieli, ale również bezpośrednią, w której oprócz

tego w bezpośrednim głosowaniu podejmują decyzje. W Europie najczęściej korzysta się z referendum, które dotyczą spraw lokalnych, poszczególnych gmin, powiatów, ale również spraw ogólnych, w których decyzja społeczeństwa jest raczej opinią niż decyzją wiążącą. Są jednak także i takie referenda, które dają moc podejmowania decyzji w sposób wiążący. Również kwestia zobowiązania obywateli do podejmowania decyzji, tzn. czy referenda są obligatoryjne czy fakultatywne, różni poszczególne typy referendum i typy demokracji bezpośredniej. Są to typy, które można rozważać pod względem politologicznym czy społecznym. Moim celem nie jest wdawanie się w spór dotyczący ustroju, ale poszukiwanie źródła, czyli próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego taki system przyjęli Szwajcarzy, a pozostali Europejczycy nie. Moim zdaniem kluczem do odpowiedzi na to pytanie jest przedstawione wyżej stanowisko Jana Jakuba Rousseau i Benjamina Constanta, czyli próba sił między skoncentrowaniem się albo na demokracji przez pryzmat myśli kolektywnej albo na wolności jednostki. To zestawienie kolektywizmu i indywidualizmu nie tylko pojawi się w politologii, ale przede wszystkim w socjologii i filozofii, dając asumpt do powstania zasady solidarności i odpowiedzialności, o czym pisze później, bo pod koniec XIX wieku, socjolog, filozof, fenomenolog Max Scheler w swoich pracach³¹. Stanie się ona także ważnym wątkiem w *Etyce solidarności* Józefa Tischnera³², będącej próbą zrozumienia procesu społecznego, który dokonuje się w myśleniu ludzi Solidarności.

Wracając jednak do balansu między wolnością jednostki a demokracją jako odpowiedzialnością zbiorową, chciałbym się odnieść do fragmentu książki Jacoba Talmona, znawcy oświecenia i romantyzmu, który mówi o dwóch nurtach pozostałych po tworzącej się państwowości w oświeceniu. Wymienia demokrację opartą na zasadzie wolności i totalitarną³³. Ta pierwsza polega na dochodzeniu do pewnych prawd na drodze poprawy popełnianych błędów, wspólnego tworzenia państwa i wspólnego wytyczania nowych celów i modyfikacji istniejących. Taki typ demokracji nazywa się demokracją liberalną. Na antypodach demokracji liberalnej znajduje się demokracja totalitarna. To określenie demokracji totalitarnej może wprowadzać w błąd, gdy rozumie się ją z perspektywy totalitaryzmu XX wieku. Totalitaryzm w ujęciu Talmona oznacza kierowanie się wytyczonym celem z pominięciem przy tym wolności jednostki. Ten nurt demokracji odznacza się brakiem wiary w ludzki rozum. Oświecenie, które wpłynęło na tożsamość i przyjęcie demokracji bezpośredniej w Szwajcarii, jest dobrym przykładem sporu wokół demokracji i wolności jednostki, kolektywizmu i indywidualizmu. Droga Szwajcarii do współczesnego kształtu ustroju parlamentarno-komitetowego wiedzie właśnie od sporu wokół wolności regionu, kantonu i wspólnotowej systemu federalnego, który wiąże w całość zróżnicowane poglądy obywateli, żyjących w różnych kantonach, czy sporu o rzeczywistą władzę między przedstawicielami parlamentu dążącymi do silnej władzy centralnej, reprezentującej przede wszystkim arystokrację, a przedstawicielami kantonów, którzy oczekiwali decentralizacji władzy poprzez organizowanie referendum. W Szwajcarii kantony były i są

³¹ Zob. M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, Bern 1966.

³² J. Tischner, *Etyka solidarności i homo sovieticus*, Kraków 1992, s. 23.

³³ J.L. Talmon, *O demokracji totalitarnej*, „Znak” 1992, nr 443(4), s. 67-80.

stosunkowo silne i dlatego siła odśrodkowa w postaci głosu obywateli zaczęła odgrywać ważną rolę poprzez kontrolę władzy. Stopniowo wchodząc nie tylko w samą kontrolę, ale poprzez inicjatywy obywateli organizując referenda. Uwierzono w człowieka i jego zdolność do oddolnego budowania państwa. Ta wiara była silna nie tylko w czasie oświecenia, ale również w czasie reformacji, chociaż miała ona także charakter autorytarny.

Współcześnie model demokracji bezpośredniej określa się mianem demokracji partycypacyjnej, w której obywatele na różnym poziomie poprzez gminy, kantony, ale także federacyjnym biorą udział w sprawowaniu władzy. Demokracja ta ma charakter deliberacyjny, co oznacza, że kluczową wartością jest wspólne dochodzenie do konsensusu z pominięciem interesów partykularnych czy interesów jakichś grup. Kluczową rolę odgrywa dyskusja i przekonanie, że obywatele sami potrafią podejmować wspólnie decyzje, kierując się rozumem i rozeznaniem. Umiejętność formułowania pytań referendalnych jak i próba dyskusji są przykładem, jak mimo różnicowań kulturowych i różnych tradycji można dochodzić do kompromisu. Jak w przypadku badań socjologicznych i filozoficznych istotne było powiązanie indywidualizmu z kolektywizmem poprzez odnajdywanie solidaryzowania się jednostki ze społeczeństwem oraz możliwość sprzeciwu, tak na poziomie ustroju demokracji bezpośredniej istotne jest odkrycie zasady subsydialności, czyli że gminy i kantony mają zdolność podejmowania decyzji, będąc we wspólnocie, jaką jest federacja.

PODSUMOWANIE

Tożsamość kulturowa Szwajcarii jest głęboko zakorzeniona w kulturze europejskiej od samego początku powstawania państwa; od uwalniania się spod dominacji Habsburgów po dołączenie kolejnych kantonów z ich tradycją i kulturą. Szwajcaria, jak mało który z krajów europejskich, łączy w sobie tradycję kulturową i językową różnych obszarów, np. germańskich, frankońskich, włoskich. Gdy toczący się spór o dominację w kulturze europejskiej między Niemcami a Francją spowodował powstanie wyraźnych granic między tymi kulturami (będących później zarzewiem konfliktów między państwami), Szwajcaria wykorzystała tę różnorodność do budowania jednego państwa – federacji. Początek Konfederacji oparty był na tradycji germańskiej, jednak wraz z ekspansją sięgnął po oświeceniowy nurt kultury francuskiej. Na gruncie tych tradycji powstało państwo, które musiało znaleźć sposób rozwiązywania sporów wynikających z chęci dominacji każdej z tych tradycji. Właśnie oświeceniowa wiara w człowieka i jego zdolność do budowania państwa na gruncie własnej woli i zdolności do kompromisów sprawia, że Szwajcaria buduje demokrację, w której kluczową rolę odgrywa wola jej mieszkańców. Można iść – jak pokazaliśmy, powołując się na dwa typy demokracji u Talmona – drogą budowania ustroju gwarantującego stabilność poprzez wytyczenie celów i konsekwentne do nich dążenie, albo metodą prób i błędów. Ustrój parlamentarno-komitetowy w Szwajcarii gwarantuje z jednej strony nadzór na podejmowanymi decyzjami przez parlament, z drugiej zaś wykonywanie woli narodu, wspólnego decydowania. Ta zasada konsyliarności odgrywa ważną rolę w społeczeństwie zróżnicowanym pod względem

kulturowym i językowym. Szwajcaria jest na wskroś europejska, oparta na tożsamości kulturowej niemieckiej, ale i francuskiej czy włoskiej. Z modeli demokracji Szwajcaria wybrała demokrację bezpośrednią, dla której podstawowym elementem jest oświeceniowe doświadczenie wolności i wiara w człowieka, w jego możliwość bycia odpowiedzialnym obywatelem.

BIBLIOGRAFIA

- Constant B., *O monarchii konstytucyjnej i rękojmiach publicznych*, red. i wstęp A. Bosiacki, przeł. W. Niemojowski, Warszawa 2016.
- Constant B., *Zasady polityki mające zastosowanie do wszystkich rządów (wersja z lat 1806–1810)*, przeł. A. Dwulit, Warszawa 2008.
- Hegel G.W.F., *Fenomenologia ducha*, przeł. Ś.F. Nowicki, Warszawa 2002.
- Hegel G.W.F., *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, przeł. J. Grabowski, A. Landman, Warszawa 1958.
- Held D., *Modele demokracji*, przeł. W. Nowicki, Kraków 2010.
- Locke J., *The second treatise of government*, New York 1952.
- Kant I., *O Wiecznym Pokoju. Zarys filozoficzny*, wstęp K. Bał, przeł. F. Przybylak, Wrocław 1995.
- Linder W., *Demokracja szwajcarska. Rozwiązywanie konfliktów w społeczeństwie wielokulturowym*, przeł. Z. Pucek, Rzeszów 1996.
- Marsyliusz z Padwy, *Obrońca pokoju*, przeł. W. Seńko, Kęty 2006.
- Porębski A., *Rodowód narodu szwajcarskiego*, [w:] *Zrozumieć współczesność*, red. G. Babiński, M. Kapiszewska, Kraków 2009.
- Porębski A., *Röstigraben – językowa fosa w poprzek Szwajcarii*, „Politeja” 2019, t. 16, nr 1(58), <https://doi.org/10.12797/Politeja.16.2019.58.10>.
- Porębski A., *Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu*, Kraków 2009.
- Rousseau J.J., *Umowa społeczna*, przeł. A. Peretiatkowicz, Kęty 2002.
- Scheler M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik. Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus*, Bern 1966.
- Talmon J.L., *O demokracji totalitarnej*, „Znak” 1992, nr 443(4).
- Tischner J., *Etyka solidarności i homo sovieticus*, Kraków 1992.
- Tüchle H., Bouman C.A., *Historia Kościoła*, t. 3, przeł. J. Piesiewicz, Warszawa 1986.
- Wójtowicz J., *Historia Szwajcarii*, Wrocław 1989.

Marcin REBES – dr hab., pracuje w Instytucie Studiów Europejskich UJ. Odbył studia filozoficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz na Uniwersytecie we Freiburgu Bryzgowijskim, i teologiczne na Uniwersytecie w Salzburgu i Wiedniu. Stypendysta SYLFF w latach 2001-2002 oraz uczestnik programu MSWiN „Wsparcie Międzynarodowej Mobilności Naukowców” w latach 2009-2011. Zainteresowania naukowe: fenomenologia, filozofia dialogu, relacje między etyką a polityką, tolerancja i tożsamość, filozofia europejska koncentrująca się na doświadczeniu prawdy, wolności i odpowiedzialności.